

A HÁLÓZAT NAGY NARRATÍVÁJA

GERENCSÉR PÉTER

Szűts Zoltán: Online

Az internetes kommunikáció és média története, elmélete és jelenségei

Wolters Kluwer, Budapest, 2018.

488 oldal, 3990 Ft

ENCIKLOPÉDIKUSSÁG ÉS LEÍRÓ JELLEG

A francia filozófus, Jean-François Lyotard nevezetessé vált kijelentése az úgynevezett „nagy narratívák” végéről diszkreditálta a teljes körű összefoglalásra törekvő enciklopédikus nagyelbeszéléseket (aztán persze ironikus módon ő írt egy nagy narratívát *A posztmodern, avagy a késői kapitalizmus kulturális logikája* címmel). A számítógépes hálózatok minden napossá válásának korszakában viszont úgy tűnik, mintha valamelyest rehabilitálódott volna a nagy narratíva fogalma, amit az internetre alkalmazott könyvtármetaforák („végtelen könyvtár”, „bábeli könyvtár”), a Google grandiózus projektje a világ könyvkészletének elérhetővé tételére vagy a „tudástárként” elgondolt világháló világosan jelez. Igaz, ezekben az internetet körülvevő ideológiákban nem a nagy narratívák maradéktalan visszatéréséről, inkább az enciklopédia és a (hipertextuális) töredék hibrid ötvözetéről van szó, ahol az információ hozzáférhetősége helyett a probléma súlypontja az információ megtalálására helyeződött át.

Szűts Zoltán könyvét, amely az internettel kapcsolatos jelenségek komplex, teljességre törekvő vizsgálatára vállalkozott, egyszerre jellemzi az enciklopédikus szándék és a nagy narratívák vége. Ha figyelembe vesszük, hogy a világháló 1994-es popularizálódása, a laikusok számára való széles körű hozzáférhetősége óta a hálózat többszörösen is átszötte mindennapjaink teljes egészét, a kapcsolattartástól az elsődleges információszerzésen és a médiahasználaton át a kereskedelemig (és tovább), nos, akkor lehet igazán felmérni a feladat súlyát, elvégre az internetről szóló

beszéd lényegében a kortárs világról szóló beszéd. Amíg a magyar tudományos életre mindig is jellemző megkésettiséget követően az utóbbi másfél évtizedben megszorodtak az internetkutatás (*internet studies*) egyes speciális részterületeire irányuló hazai kutatások – amilyen az állampolgári (vagy civil) újságírás, a világháló és a televíziózás rendszerint „konvergens médianak” nevezett összefonódása, a Youtube-forradalom vagy az önreprezentáció –, nemcsak a honi, de a nemzetközi diskurzusban is alig akad szöveg, amely az internetet mindenre (vagy, mivel a „minden” nagyon sok: sok mindenre) kiterjedő módon, átfogó részletességgel kutatta volna.

Mindezek a belátások egyszersmind ki is jelölik Szűts terjedelmében is grandiózus, csaknem félezer oldalra rúgó könyvének helyét a tudományos diskurzusban, s aligha merész a kijelentés, hogy a téma sokat idézett alapművévé válik majd. Ebben az összefüggésben felettébb ironikus, hogy a nagy ívű könyv főcímét egyetlen szó, az *Online* alkotja, amely azonban lakonikus tömörséggel egyszerre utal a hálózatra kapcsolásra, a térbeli korlátoknak a médiatörténetben mindig is kihívást jelentő legyőzésére, a folytonos jelenletre, valamint a virtuális és a kiterjesztett valóságra.

Az enciklopédikusság ugyanakkor óhatatlanul meg is nehezíti a vizsgált tárgy módszeres megközelítését és a kérdésfelvetések szelekcióját. Szűts Zoltán – Marshall McLuhan vagy Friedrich Kittler után mondhatni klasszikus utat bejárva – magyar szakos bölcsészként érkezett el a hipertextuális irodalom tárgyalásához, ahonnan érdeklődése a digitális kultúra, majd általában az internet kommunikációelméleti és médiatörténeti tanulmányozása irányába fordult.¹ A szerző érdeklődésének ez a pályagörbéje egyúttal a metodikában is eltérő szempontokat kívánt. Minden kétségen felül áll, hogy az internettudomány olyan összetett, interdiszciplináris módszertanú megközelítést igényel, amely a technikai-technológiai aspektusoktól kezdve a kultúraelemzésen át a társadalom- és politikatudományig széles spektrumot fog át. Szűts azt az utat választotta, hogy a műszaki tudományok helyett inkább a humán tudományok kultúraközpontú kérdésfelvetései felől vizsgálja az alcímben kijelölt tárgyat, noha a technológiai leírásokat sem mellőzi. Amint önértelmezésként megfogalmazza: „Munkánkban [...] alapvetően médiakulturalista, illetve társadalmi kulturalista nézőpont alapján vizsgáljuk az inter-

¹ ■ Tudományos pályafutásában ezt az ívet a szerző alábbi könyvei jelölik ki: *A hypertext*. Gépeskönyv, Bp., 2000. <http://magyar-irodalom.elte.hu/vita/szz.html>; *A világháló metaforái*. Osiris, Bp., 2013.; *Szellem a gépben. Hálózati irodalomtudomány*. Kossuth, Bp., 2014.; *Egyetem 2.0. Az internetes publikációs paradigma, az interaktív tanulási környezet és a felhasználók által létrehozott tartalom kihívásai a felsőoktatásban*. Szerk. Glavanovics Andrea. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár, 2014.

netes kommunikáció és média hatásait.” (36. old.) Hasonlóan kettős megközelítésmódot alkalmaztak az egyik legrangosabb, az internetre összpontosító szöveggyűjtemény szerkesztői, Nick Montfort és Noah Wardrip-Fruin is, amikor a *New Media Reader* című antológiában egymás mellé helyezték például Jorge Louis Borges *Az elágazó ösvények kertje* című novelláját és Vannevar Bushnak a Memex újfajta információátviteli módját leíró műszaki tanulmányát, az Oulipo irodalmi csoport kísérleti, kombinatorikus költeményeit pedig Theodore Nelsonnak a hipertextet leíró elgondolásával párosították.² Mindezt annak érdekében tették, hogy rámutassanak a kultúra és a technika XX. századi alakulástörténetének párhuzamosságaira, nevezetesen arra, hogy a különböző tudományterületek egymás felé konvergáltak.

Az *Online* nem problémacentrikus munka, azaz nem tartalmaz olyan központi tézist, amelynek lineáris kifejtése egyetlen logikai útvonalon haladna az alapgondolat bizonyítása felé. Ezért kevésbé vizsgálható azon az alapon, hogy milyen radikálisan új meglatásokkal gazdagítja az internettudomány diskurzusát. A mű összefoglaló természete abból adódik, hogy a szerző bevallottan kézikönyvet és a felsőoktatásban is használható tankönyvet kívánt alkotni:

„Azt vállaltuk, hogy egy szerteágazó történetet mondunk el a tudomány eszközeivel, a kézi- és tankönyvekre jellemző nyelvezettel és stílusban...” (22. old.)

Utóbb pedig az időrendiség kiemelésével fogalmazza meg a könyv ars poeticáját, amennyiben fontosnak tartja

„a kronológiai fonálra szőtt kommunikációs és médiaformák összefoglalását közölni azok számára, akik a felsőoktatásban kézikönyvként forgatják majd munkánkat” (299. old.).

Az itt meghatározott műfaj és annak immanens kritériuma, a közérthetőség a recenzens számára is áthelyezi a munka tétjeit egy másik síkra. Noha távolról sem állítható, hogy Szűts ne vitatkozna egyes elméletalkotók megállapításaival és a megkövesedett klisékkel, kötete nem polemikus alkotás, inkább leíró munka, amely az eddig felhalmozott történeti ismeretek és teóriák összefoglalására, a komplex témához sorolt jelenségek ismertetésére vállalkozott. Ennek folytán a róla feltett kérdések is új irányt vesznek: a szerzőnek mennyiben sikerült teljesítenie az összefoglalás, az áttekintés feladatát, mely elemek tekinthetők esetleg felül- vagy alulreprezentálnak, és mennyiben logikusan, hasznosítható módon illeszkednek egymáshoz a felépített struktúra egységei, következnek egymásból az egyes elbeszélések.

Szűts alapvetően öt nagyobb részre tagolja munkáját (azért „alapvetően”, mert ennél több részre

oszlik, de véleményem szerint ez az öt az alappillér). Tekintve, hogy a könyv a számítógépes hálózatok kortárs gyakorlatait helyezi érdeklődése fókuszába, logikus választás, hogy a hálózatok korai történetét nem első fejezetként, hanem egyfajta előzményként tárgyalja (*Nulladik rész*). A tulajdonképpeni első fejezet első látásra talán szokatlan módon elválasztja egymástól az internetet (*Az ARPANET-től az internetig*) a második részben sorra kerülő World Wide Webtől (*A világháló*), mivel a kettőt ma egymás szinonimáinak tartjuk. Szűts azonban ezzel az éles elválasztással nagyon helyesen jelzi a köztük lévő különbséget, mert amíg a korai internet nem tekinthető világhálónak, addig a mai világháló az interneten működik.³ A harmadik rész – a tagolásból következően – éles váltást érzékel a világháló 2004-et követő működésében: ezt a korszakot a szerző a *web 2.0* címkével látja el. Végezetül a negyedik nagyobb egység a mobillá válás kortárs viszonyaiból kiindulva a jövőbe tekint, és az internet következő korszakának kihívásait igyekszik prognosztizálni. Mivel ez a rész némileg a futurologiai fejtegetés felé hajlik, a tulajdonképpeni első résszel (*Nulladik rész*) összhangban Szűts ennek a szakasznak a címével (*X. rész*) arra utal, hogy ez az etap kitüremkedik az elbeszélésből (*extraordinális*), bizonyítatlanul illeszthető be a kronologikus narratívába.

A szerző tisztában van azzal, hogy egy elbeszélést többféleképp meg lehet írni (elvégre a hipertextuális irodalom egyik első hazai kutatója), ezért számol egy potenciális második, javított kiadással. Minthogy ő maga kéri a hiányosságok építő szándékú jelzését, bátorodom élni a lehetőséggel, s az alábbiakban a könyv felépítése szerint haladva a pozitívumok, a kötetnek a hazai kommunikáció- és médiakutatásban várhatóan betöltött kulcsszerepének kiemelése mellett igyekszem jelezni a szerkezeti egyenetlenségeket és a narratíva szálainak esetleges felfeslését is.

ELŐTÖRTÉNETEK

A könyv első két nagyobb tematikai egységét – a számítógépek összekötésére irányuló korai elképzeléseket és az internet 1990-es évek elejéig tartó alakulását – nemcsak az fűzi össze, hogy a szerző a világháló előtörténeteként tekint rájuk, hanem a módszertan és az elbeszélésmód is, nevezetesen az, hogy erősebben

2 ■ Noah Wardrip-Fruin – Nick Montfort (eds): *New Media Reader*. MIT Press, Cambridge, MA – London, 2003. A szerkesztők azzal a döntéssel, hogy műszaki leírásokat helyeznek irodalmi szövegek mellé, egyszersmind azt is sugallják, hogy a számítástechnika és az informatika fejlődése végső soron a bölcsészeti utópiák és ideológiák reményeit teljesítette be. Ez az eljárás azonban legalább annyira káros, mint amennyire revelatív, mert elmosza a közöttük lévő különbségeket, ahogyan például máshol George P. Landow kritikátlanul feleltette meg egymásnak a Roland Barthes-féle „íráshoz szöveg” terminust és a digitális hipertextet, holott egyáltalán nem ugyanarról van szó. George P. Landow: *Hypertextuális Derida*, posztstrukturalista Nelson? Ford. Ivacs Ágnes. In: Sugár János (szerk.): *Hypertext + Multimédia*. Ford. Ivacs Ágnes,

jelenik meg bennük a technikatörténeti szempont, s egyúttal ezek alkotják a könyv leglineárisabb, folytatolagos elbeszélését. E két, a könyv terjedelmének mintegy negyedét alkotó egység jelenlétét nemcsak a tankönyvi hasznosíthatóság indokolja, hanem az is, hogy a felsőoktatási tapasztalatok szerint azok az egyetemisták, akikre többnyire mint „digitális bennszülöttekre” hivatkoznak, evidenciának tekintik az internet mai gyakorlatait, és azt hiszik, a számítógép és a net mindig is a mai csúcstechnológiának megfelelően működött. Csakis egy történeti visszatekintés mutathat rá arra, hogy egyáltalán nem szabályos a számítógép jelenből természetesen tetsző alakulástörténetnek íve, az ebből lesűrhető médiatörténeti, kulturális stb. tapasztalatok pedig a kortárs és a jövőbeni jelenségek értelmezésében is kamatoztathatók. Ezt a könyv alapján két példával szemléltetem.

Szüts mind a számítógép történeténél, mind a könyv későbbi fejezeteiben többször is hivatkozik médiatörténeti előzményként a Morse-féle távíró feltalálására, ami azért is szerencsés analógia, mert a telegram mintát kínált a későbbi új médiumoknak – előbb a telefonnak, majd a televíziónak, legutóbb az okostelefonnak –, melyek a fizikai távolság legyőzésétől kezdve a vezetékes hálózat drótnélkülivé válásán át a gépek hordozhatóságáig szinte mind hasonló alapmozgást hajtottak végre. Később Szüts az 1988-ban az USA-ban megjelent online szolgáltatási rendszert, a Prodigyt is a mediális előzmények, a távíró szerepét részben átvevő és a rádió funkcióját

megelőlegező 1893-as telefonos hírközlési szolgáltatás fényében értelmezi: „A rendszer lényege némileg hasonlított Puskás Tivadar telefonhírmondójára.” (174. old.) A távközlési rendszerek közötti többszintű kapcsolódási pontoknak különösen akkor van jelentősége, ha figyelembe vesszük, hogy 1990 után végső soron ebből fejlődött ki a gigantikussá váló internet-szolgáltató, az America Online (AOL), amely aztán

2000-ben a Time Warner médiakonglomerátummal egyesülve a médiapiac meghatározó szereplőjévé vált. Amennyiben ezeket az összefüggéseket egymás mellé helyezzük, kirajzolódik, hogy a médiatörténet nem lehet egyetlen médiumra koncentrálva megírni (filmtörténetként, a televízió történeteként, az internet történeteként), mert az egymással folytonos kölcsönhatásban álló médiumok rendszert alkotnak, melynek logikája csakis történeti távlatokban jegecesedik ki. Ugyanakkor nemcsak a média- és technikatörténet, hanem a percepció szempontjából is lényegbevágók ezek az analógiák. Briggs és Burke éppen a távíró kapcsán fogalmazta meg, miért itt van az észlelés technicizálódásának máig ható fordulópontja, az azonnali kommunikáció lehetősége: „Amikor a távíró felfedezésével kezdetét vette az elektroni-

kus kommunikáció fejlődése, nyomában kialakult a küszöbönálló, illetve az azonnali változás érzete...”³⁴

A széles időbeli távlatokban való gondolkodás, a historikus szemléletmód szükségességének másik példája a modern digitális számítógép előzményeire vonatkozik. Szüts Zoltán a számítógépek alkalmazásának történetét bevallottan csak az 1940-es évektől, az elektroncsöves eszközök által fémjelzett időszak-tól követi, a fent elmondottakból kiindulva azonban meglátásom szerint érdemesebb lett volna a korábbi időszakot is bevonni a korpuszba. Csak röviden utal (74. old.) Charles Babbage-nek a XIX. század első felében végzett kísérleteire, a mechanikus, de digitális elven működő (a Jacquard-féle szövőszék mintáját követő), programozható számítógép prototípusaira. A számítástechnika későbbi történetének fényében nem is annyira ez a Babbage-féle differenciálógép, mint inkább a lyukkártyákat alkalmazó,

Bartha Gabriella. Artpool, Bp., 1996. <http://www.artpool.hu/hypermedia/landow.html>.

3 ■ Nem feledve ezt a fontos különbségtételt, melyre később még visszatérek, itt és a továbbiakban – követve a közbeszédet – az „internet” és a „világháló” fogalmait (valamint származékos alakjait: hálózat, net) egymással felcserélhető módon használom.

4 ■ Asa Briggs – Peter Burke: *A média társadalomtörténete. Gutenberg-től az internetig*. Napvilág, Bp., 2004. 17. old. (A vonatkozó részt ford. Göbölös Magdolna.)

5 ■ Babbage szerepéhez átfogóan számítástechnikai szempontból lásd a *Charles Babbage és analitikus gépe* című fejezetet, in: Herman H. Goldstine: *A számítógép Pascaltól Neumannig*. Ford. Szabó G. Zoltán. Műszaki, Bp., 2003. 25–38. old.

1833-tól tervezett, Babbage-féle analitikai gép (*analytical engine*) játszott forradalmi szerepet.⁵ Végül soron ezen alapelvek nyomán épült meg 1886-ban a statisztikai adatok (eredetileg az 1880-as amerikai népszámlálás) feldolgozását és rendszerezését automatizáló és felgyorsító Hollerith-gép, amelyből aztán 1924-re kialakult az International Business Machine (IBM) nevű cég.

Egy tankönyvben nagyobb teret igényelt volna a gépekkel végzett matematikai számítások története is: például Blaise Pascal 1643-ra elkészült mechanikus számológépe, a Pascaline; G. W. Leibniz 1676-os számológépe, amely már mind a négy aritmetikai műveletet (összeadás, kivonás, szorzás, osztás) lehetővé tette; a Boole-algebrának az algoritmusok terén játszott szerepe; vagy a Babbage jelentőségét a saját korában szinte egyetlenként megértő, a programozás úttörőjeként számon tartott Ada Lovelace, a költő Lord Byron lánya.

Teljesen egyetérthetünk Szűts Zoltán megállapításával: „A jelenből szemlélve furcsán hathat, hogy a számítógép ideája hosszú ideig nem kapcsolódott össze a hálózatokéval és a kommunikációval” (74. old.), hanem csak „a számolás szigorú világát” idézte fel (91. old.). Ugyanezt az újmédia elméletének alighanem legfőbb guruja, Lev Manovich úgy fogalmazta meg, hogy a modern digitális számítógép „két különálló történeti pálya konvergenciáját: a számítógépes és a média-technológiát” reprezentálja.⁶ Az a „furcsaság” ugyanakkor, hogy a számítógépet hosszú időn át, hozzávetőlegesen az 1960-as évekig szinte kizárólag matematikai műveletek elvégzésére, nem pedig médiatechnológiaként használták, csakis akkor válhat világossá, ha ezt a töréspontot jelezzük. A felsőoktatási intézmények hallgatója többnyire kommunikációs eszközként és médialejátzóként használja a számítógépet, az azonban, hogy ez a funkciója viszonylag friss fejlemény, csakis az előtörténet kidomborításával tudatosítható. Ezzel magyarázható meg az is, honnan erednek azok a számítástechnikában használatos származékos metaforák, mint a Pascal-nyelv, az Ada-nyelv vagy az áda-web, és hogyan kerül Babbage neve egyes videojátékokba. A könyv egy potenciális második kiadásában hasznos volna ezt az alulreprezentált történetet részletesebben tárgyalni.

A hivatalos első rész az 1968–1969-től íródó ARPANET-től (Advanced Research Projects Agency Network) kezdődő számítógépes hálózatok történetét vázolja fel a világháló (World Wide Web) megszületéséig. Szűts ragyogóan mutat rá arra, hogy a számítógépes technológia fejlődését nem szabad kizárólag a műszaki tudományok felől vizsgálni, mert a rá vonatkozó elképzeléseknek társadalmi-kulturális motivációi és feltételrendszerei vannak:

„Ahhoz viszont, hogy az internet ilyen mértékben elterjedjen, nemcsak egy viszonylag népes elitre (katonai és állami vezetőkre, kutatókra és egye-

temi oktatókra) volt szükség, hanem arra is, hogy széles tömegek érdekeltté váljanak a használatában.” (106–107. old.)

Ez a gondolat implicit módon egyúttal szembe is száll a McLuhan technológiai determinizmus egyirányú logikájával, mivel a kultúra és a technikai eszközök elsőbbségének kérdésében egyértelműen az előbbi mellett teszi le voksát. Tekintettel arra, hogy a köztudatban az első számítógépes hálózatként kanonizálódott ARPANET az amerikaiak és a szovjetek közötti hidegháborús versenyben a katonai kutatások mellékterméke volt, érdemes lett volna kitágítani a kontextust Friedrich Kittler médiaelméleti meglátásaival. Az ő kiterjedt életművének ugyanis egyik központi tézise az a kulturális médiafelfogásokkal élesen szemben álló „dehumanizált” elgondolás volt, amely az új médiumok feltalálását a háborúból eredezteti: „a technikai médiumok minden eddigi fejlődése [...] mindig is haditechnikai jellegű volt.”⁷ Kittlernek ezt a leegyszerűsítő állítását sokféleképpen támadták, mégis elgondolkodtató, hogy valóban számos médium elterjedését militáns környezet katalizálta: a távíró 1861-től Abraham Lincoln használta úttörő módon az amerikai polgárháborúban; Étienne-Jules Marey mozgóképes eszköze, a fotópuska egy valódi puskából készült (innen ered az angolban a „lövés” és a „filmfelvétel” szavak etimológiai összefüggése); a rádió jelentősége az első világháborúban növekedett meg; és a számítógépes grafika atyja, John Whitney is kiselejtezett léghárító ágyúból készítette el képalakító eszközrendszerét.

Noha az *Online* nem polemikus munka, szerzője többször vitába száll az elterjedt tévhitekkel. Ezekből három elemet emelek ki. Először is a kanonikus elképzelésekkel szemben meggyőzően igazolja, hogy egy esetleges nukleáris támadáskor a kivédésére létrehozott ARPANET kommunikációs hálózata – a magas hőfok és a légköri szennyeződés folytán – megsemmisült volna, azaz nem igaz, hogy atomcsapás esetén is működőképes lett volna. Másodszor: miközben az internet „őstörténései” kitüntetett figyelemmel fordulnak a nem lineáris információ-tárolási gépet, a MEMEX-et elgondoló (és szintén katonai kutatóintézethez kötődő) Vannevar Bush

6 ■ Lev Manovich: Az újmédia nyelve (részlet). In: Gerencsér Péter (szerk.): *Új, média, művészet*. Ford. Gerencsér Péter. Universitas Szeged, Szeged, 2008. 13. old.

7 ■ Friedrich Kittler: *Optikai médiumok*. Ford. Kelemen Pál. Magyar Műhely – Ráció, Bp., 2005. 21. old.

8 ■ Müllner András: A hipertext elmélete mint az interaktivitás technológiai ideológiája. In: uő: *A császár új ruhája. Esszék a könyv és a hipertext kapcsolatáról, valamint más médiumokról*. Józsoveg, Bp., 2007. 87–117. old.

9 ■ Sajnos nem esik szó az ezt tárgyaló fejezetben a Netscape Navigator és az Internet Explorer közötti böngészőháborúról, noha a világhálónak ökonomiai szempontból is tanulságos fejezetét alkotja, tekintettel arra, hogy a számítógépes és internetes cégek versenyében azóta is jellemző a a monopolhelyzet kialakítása a konkurencia felvásárlásával, ahogyan Bill Gates cége, a Windows operációs rendszert működőtető Microsoft iktatta ki a Netscape-et.

és a hipertext, valamint a link fogalmát megalkotó Theodore Nelson felé, Szűts hatásosan érvel amellett, hogy Nelson a hatvanas évek szabad szellemű, hippy közegében felnövő utópisztikus gondolkodó volt, aki az internet gyakorlati megvalósulásához ténylegesen nem járult hozzá. Ezzel szemben hangsúlyozza a gyakran alulértékelt J. C. R. Licklider mérnök szerepét, akinek az interaktív számítógépekre, a számítógépes információtovábbításra és a hálózatiépítésre vonatkozó elméletei termékenyen segítettek az internet kiépítését. A harmadik dekanonizációs gesztusa, hogy a klasszikus olvasatokkal szemben a korai internetet nem szűkíti le az ARPANET-re, hanem részletesen tárgyalja a tőle független, más országokban és más céllal létrehozott számítógépes hálózatokat is, mint amilyen a francia Cyclades, a tudományos diskurzus által teljesen elfelejtett chilei Cybersyn, a 2012-ben bezárt francia Minitel vagy a Nagy-Britanniában kiépült Ceefax teletextrendszer volt. Mindezek az elemzések nemcsak azt igyekeznek bizonyítani, hogy a korai internetes világ korántsem azonosítható az amerikai katonai, majd egyre civilebb számítógépes rendszerrel, hanem egyszersmind elő is készítik a talajt a könyv következő nagyobb egysége számára, az internet és a világháló közötti különbség megértéséhez.

A KORAI VILÁGHÁLÓ ÉS A WEB 2.0

A hétköznapi diskurzusban az internet és a világháló fogalmát felcserélhetőnek tartjuk, Szűts azonban azzal a döntésével, hogy külön tárgyalja őket, egyúttal látványosan jelzi is, hogy elhatárolódik a fogalmi összemosástól. Korábban több írásában foglalkozott az internet és a világháló különbségével, ebben a könyvben Tim Berners-Lee rendszerét mint „a hálózati kommunikációt sztenderdizáló protokollt” (198. old.) definiálja. Vagyis a számítógépes hálózatok közötti kompatibilitást biztosító szabványosítást emeli ki döntő elemként, amely az internetet valóban világhálóvá (globálisan működő hálózattá) tette. Bár az internet és a világháló különbsége többféleképpen határozható meg, alapvetően egyetértek azzal, amit Szűts hangsúlyoz. Mindazonáltal – szem előtt tartva a munka tankönyvi ambícióit – némileg hangsúlyosabban és részletesebben is ki lehetett volna térni a hiperlinkek által összekapcsolt World Wide Web működési elvére, annak érdekében, hogy világosabban váljék a fizikai jellegű internet és a rajta működő világháló közti különbség.

Szűts a világháló hipertextuális szerveződésének előzményeként interpretálja a Bush-féle Memexet, a Nelson-féle Xanadu-projektet és azt a kevésbé ismert Otlet-féle (befejezetlen) Mundaneum nevű projektet, amely az alexandriai könyvtár ideáján nyugodott. Nem tartom azonban problémamentesnek, ahogyan a könyv több pontján (például: 191. old. és 201. old., 385. l.) az emberi asszociációk működésének felelteti meg az efféle projektek alapjául szolgáló nem lineáris

struktúrákat, és ezzel tovább örökíti főként a hipertext Landow-féle iskolájának felületességét. Mert az asszociáció mentális struktúra, a hipertext viszont fizikailag rögzített entitásként pontosan az asszociáció indeterminizmusával megy szembe. A diskurzus e téveszméjének árnyalt, kritikai megközelítését nyújtja Müllner András a hipertext dekonstrukciós olvasatában.⁸

A világhálót és a web 2.0-t vizsgáló két részt módszertani szempontból a „kulturalista” megközelítés és ezzel együtt a hangsúlyosabb társadalmi olvasat jellemzi; ugyanakkor az egységes narrativa itt töredezettsébbé is válik. Ami persze érthető, hiszen nem rendelkezünk még olyan időbeli rálátással, amelynek révén a világháló egyes jelenségeit komplex elbeszélésekbe szervezhetnénk, s ez óhatatlanul darabosabb szerkezetet vezet. Azokban a fejezetekben, amelyek erősebben támaszkodnak a történetmondásra, mint a böngészők fejlődéstörténete,⁹ az első fórumok létrejötte vagy a világháló kereskedelmi kiaknázása (dotcom), a logika fogaskerekei zökkenőmentesebben kapcsolódnak egymásba. A folyamatos történetmondást kevésbé megengedő fejezetek viszont rövidebbé és helyenként szócikkszerűvé váltak, szövegük lendülete megtörik, a közöttük lévő koherencia az első két részhez képest meggyengül. Például a világhálóról szóló részben olvashatunk az 1999-ben indult, a zeneletöltéseket forradalmasító Napster fájlcsereelő rendszerekhez hasonló, „új típusú online közösségekről”, majd a web 2.0-val foglalkozó részben ez *A közösségi hálózatok és oldalak* című fejezettel folytatódik. Vagy *A szimulákrum, az élményszerűség és a flow*, egyébként a kötet többi részéhez hasonlóan tudományos igényű megírt fejezet kissé szertelenül illeszkedik be a könyv szövetébe. Megtörik a kontinuitás akkor is, amikor az alapvetően politikai aktivizmust folytató WikiLeaks újfajta adatújságírást elemző fejezet, valamint a webkettes szolgáltatásokon alapuló politikai mozgósítást vizsgáló *Forradalom, aktivizmus és szolidaritás* című fejezet közé két másik, a képi fordulatokkal és a jogi szabályozással foglalkozó fejezet ékelődik.

Szeretném nyomatékosan hangsúlyozni, hogy a fejezetek egymás közötti viszonyának és sorrendjének lazább összetartozása nem a szerző gondatlanságának következménye, hanem az enciklopédikus anyag elrendezésének feloldhatatlan nehézségekkel terhes, szükségszerű velejárója. Természetesen egy narratívát sokféleképp meg lehet írni, az áttekinthetőség és a tankönyvi hatékonyság érdekében mégis célravezetőbb lett volna a grandiózus anyagot az egyes szolgáltatások és a történeti kronológia helyett a főbb tematikai csomópontok köré építeni, mint amilyen a törvényi szabályozás, a szerzői jog az online térben, a részvételi kultúra, a médiakonvergencia, az internet kereskedelmi aspektusai, a politika és az online világ kölcsönhatása, vagy a megfigyelőtársadalom kiépülésének fázisai. Tematikai rendező elv birtokában a hálózat kapcsán felmerülő kérdéseket

nagyobb fejezetekre lehetett volna tördelni, ami által a fejezetek száma is csökkenhetett volna. Például *A szerzői jogi hagyomány és az internet* című fejezet a következő rész *Szabályozás, birtoklás, megfigyelés, lázadás, visszavonulás* című fejezetével alkothatott volna egységet, mivel mindkettő a törvényi szabályozás felől közelíti meg tárgyát. Vagy a Wikileakset tengelyébe állító *Online nyilvánosság szerkezete* fejezet, illetve a többek között a 2011-es arab tavaszt és az Occupy mozgalmat vizsgáló *Forradalom, aktivizmus és szolidaritás* című szakasz az online újságírás és az állampolgári újságírás (*citizen journalism*) címszava alatt egységesülhetett volna. Így a tipikus webkettes kommunikációs forma (*A blog és az én forradalma*) is jobban megtalálhatta volna a maga logikai helyét. Ugyanakkor Szűts Zoltán ezekben a fejezetekben a politikai, nyilvánosságelméleti, bünydözési, pénzügyi és esztétikai stb. vizsgálódásokra támaszkodva sokrétűen, az internettudományt valóban interdiszciplinárisan művelve fogalmazza meg a problémákat. És a 404. lábjegyzetnél (213. old.) – szerencsére – nem hagyja ki a poént sem: „A keresett oldal nem található.”

A másik lényeges pont a két rész (*A világháló és A web 2.0. és a közösségi média*) koncepciójának vitatható viszonya. A szerző, ahogyan nagyon helyesen különbséget tett az internet és a világháló között, úgy üdvözlendő módon a nagyelbeszélés két részének elválasztásával is jelzi a világháló korai története (melyet gyakorta a „web 1.0” verziószámmal jelölnek) és a web 2.0 közötti különbséget. Kétségtelen, hogy a webkettő az internetnek másfajta használatát hozta el, amit a „felhasználó generálta tartalom” (*user-generated content*) mantrájában szoktak összefoglalni; ez arra utal, hogy a millenniumot követően a hétköznapi, laikus „felhasználó” számára is megnyílt a virtuális tér az úgynevezett kapuőrök engedélye nélküli alkotó és publikációs tevékenységhez. Szűts ugyanakkor a világhálóról szóló rész bevezető fejezetét látja el *A felhasználók felemelkedése* címmel, noha az inkább éppen a web 2.0-ra lenne érvényes. A webkettes gyakorlatokat vizsgáló rész bevezető fejezete pedig *A prosumerek születése* címet kapta. A *prosumer* az a befogadó, „aki már egyszerre fogyaszt és hoz létre tartalmat” (306. old.). Minthogy a szerző mind a két részt az alkotóvá váló felhasználó emancipálásával hozza összefüggésbe, a közöttük lévő különbség szinte eltörlődik, és nem világos, hogy akkor melyik kulcsfontosságú elem vagy tendencia határozza el egymástól a két korszakot.

A korai világháló (vagyis a web 1.0) és a web 2.0 megkülönböztetésében a kutatók között nincs egyetértés. Tim-Berners Lee, a világháló atyja például egyenesen tagadta, hogy bármiféle verziószám metaforikus alkalmazására szükség volna, amikor egy beszélgetés során így nyilatkozott:

„Az egész web 1.0 az emberek összekapcsolásáról szólt. Ez egy nyitott interaktív tér volt, és szerin-

tem a web 2.0 természetesen olyan szakzsargon, amelyről senki sem tudja, hogy mit jelent. Ha a web 2.0 az Ön számára a blogokat és wikiket jelenti, akkor az emberek közötti kapcsolatot jelenti. És mindvégig ezt jelentette. Tudja, valójában ez a »web 2.0« azt jelenti, hogy olyan szabványok használatosak, amelyeket a web 1.0-en működő emberek alkottak meg.”¹⁰

Berners-Lee itt arra utal, hogy a web 2.0-hoz kapcsolódó tevékenységek, a felhasználói „tartalomgyártás” technikai értelemben kezdettől fogva lehetséges volt a világhálón, de dominánssá csak az ezredforduló után lett.

Valami nagyon hasonlót fogalmaz meg Szűts Zoltán, amikor élelátón ezt írja: „A web 2.0 megkülönböztető tulajdonságai nem technikai, hanem kulturális, kommunikáció-, média- és művészetelméleti jellegűek.” (306. old.) Nem arról van szó tehát, hogy Szűts ne lenne tisztában a különbséggel, vagy ne reflektálna a web 1.0 és a web 2.0 közötti határképzésről folyó polémiaira. Ugyanitt a webkettőt a felhasználói és szolgáltatói attitűd megváltozásával definiálja, máshol a *push* média felől a *pull* média felé, vagyis az egyszerű befogadástól az aktív részvétel felé való eltolódásról beszél (312. old.). Összességében nem koncepcionális, inkább csak megfogalmazásbeli probléma, hogy mind a világhálót, mind a webkettőt a civilek hatalomhoz juttatásával magyarázza, így a korai világhálóval foglalkozó fejezetnek jobb lett volna nem a zavart okozó *A felhasználó felemelkedése* címet adni. Mivel maga is megfogalmazza, hogy a különbség nem annyira technikai, mint inkább kulturális gyökerű,¹¹ nem indokolt szigorú, évszámhoz kötött (2004) korszakhatárt megadni, mint Szűts teszi (182. és 305. old.), hiszen nem fordulatról, hanem egy lassú folyamatról van szó.

A világháló jelenlegi gyakorlataihoz kapcsolódó *X. rész* az online világ jövőbeni fejlődési irányaival és potenciális veszélyeivel igyekszik számot vetni. Egy tudományos munkában mindig sebezhető vál-

10 ■ Nate Anderson: Tim Berners-Lee on Web 2.0: „Nobody even knows what it means”. *Ars Technica*, 2006. szeptember 1. <https://arstechnica.com/information-technology/2006/09/7650/>

11 ■ Bár attól még, hogy megnövekedett a pusztán csak keretrendszereket kínáló webkettes szolgáltatások száma (Youtube, Myspace, Facebook, Twitter, Instagram, blogok stb.), ahol a tartalmat maga a felhasználó tölti fel, ami az 1990-es években a világhálón még kevésbé jellemző szolgáltatás volt, a különbség nem szűkíthető le kizárólag a kulturális feltételekre.

12 ■ Angela Nagle: *Kill All Normies: Online Culture Wars From 4chan and Tumblr to Trump and the Alt-right*. Zero Books, Winchester – Washington, 2017.

13 ■ A világháló és a populizmus kapcsolatáról tágabb összefüggésben: Mojca Pajnik – Birgit Sauer (eds.): *Populism and the Web: Communicative Practices of Parties and Movements in Europe*. Routledge, New York, 2017.; Roger Eatwell – Matthew Goodwin: *National Populism: The Revolt Against Liberal Democracy*. Pelican Books, London, 2018.

14 ■ Magyarul: Walter J. Ong: *Szóbeliség és írásbeliség. A szó technológiája*. Ford. Kozák Dániel. Gondolat, Bp., 2010.

lalkozás a jövőt tárgyalni, mert túl közel kerülhet a kétes bizonyíthatóságú futurológiai fejtegetésekhez. Ugyanakkor a jövőbeni események prognosztizálása mégiscsak lehetséges valamennyire, ha a jelenlegi tendenciákból és a korábbi történeti modellek logikájából indul ki. Végső soron erre is használhatók a médiatörténetből leszűrhető tapasztalatok. Sőt a tudományos vizsgálódásnak mi más is lenne az egyik feladata, ha nem a problémák előrejelzése?

A szerző ennek a résznek a bevezető fejezetében az egyik jelentős kihívást az azonosíthatóság, az álprofilok, az anonimitás és a mesterséges intelligencia megtévesztő programjaiban látja (utóbb ezt a gondolatmenetet az álhírek problémájával is kiegészíti), melyek mind a hitelesség kérdését érintik. Ezzel függ össze az átalakuló webes nyilvánosság politikai hatása, amelyet a szerző a könyv korábbi fejezeteiben többször is érintett. Fontos megjegyezni, hogy könyvméretű esszéjében, melyet Donald Trump 2016-os elnökké választása ösztönzött, Angela Nagle az elsők között igyekezett közelebről számot vetni az internet decentralizált hálózata és a populista politika terjedése közötti összefüggésekkel.¹² Vizsgálódásait az amerikai alternatív jobboldal (*alt-right*) felemelkedésének okai köré csoportosítja, és azt állítja, hogy a korábban a baloldali ellenkultúrát jellemző lázadás és provokáció az új jobboldal eszköze, a politikai korrektség elleni reakció egyik formája lett. A 2016 óta világszerte megélénkülő populizmus kutatás jelzi e kérdéskör fajsúlyos voltát,¹³ és aligha kérdéses, hogy az álhírek, a névtelenség és az online nyilvánosság ezzel kapcsolatos „szerkezetváltozása” a jövő egyik legfontosabb kihívása.

Szüts a másik veszélyforrást a virtuális és a kiterjesztett valóságnak (VR és AR) az eluralkodásában látja, amely úgyszólván zárójelbe teszi a fizikai világot, és – ezt én teszem hozzá – végső soron a Jean Baudrillard által leírt szimulákrum kiterjesztéseként is felfogható. A Z- és az Alfa-generációs „digitális bennszülöttek” fogalmának ellenpólusaként Szüts megalkotja a „digitális idegenek” kategóriáját, noha az bizonyára – a biológiai és kolonialis metaforáknál maradva – inkább kiháló fajként tetelezhető. Némileg elnagyoltnak érzem, ahogyan a szerző szerint a figyelemmegosztást felerősítő digitális média szembemegy a lineáris gondolkodással, és inkább az asszociatív szerveződést részesíti előnyben (438. old.). Az ilyen fontos kérdéseket érdemes lett volna tüzetesebben megvizsgálni. A médiának a percepcióra gyakorolt hatása nem először kerül elő a médiatörténetben, Neil Postman klasszikus *Amusing Ourselves to Death* [Halálra szórakozzuk magunkat] című könyvében hasonló kijelentéseket fogalmazott meg a televízióval kapcsolatban is. Érdekes, de óhatatlanul a technológiai determinizmus vádjába csúszó kísérlet volna például Walter Ongnak a szóbeliségről tett állításait (a rövidség maximája, az analitikus gondolkodás nehézsége, történelmi amnézia, az újjal szembeni ellenállás) is tesztelni,¹⁴ különösen azért, mert Szüts

Zoltán többször is beszél „másodlagos írásbeliségről”, melyet Ong „másodlagos szóbeliség” fogalma alapján alkotott meg. Ezzel az alulreprezentált témával egy esetleges későbbi, bővített kiadásban érdemes lenne részletesebben is foglalkozni, és áttekinteni, milyen stádiumba érkezett el a másodlagos írásbeliség, milyen kölcsönhatásba került például az angol nyelv egyre terjedő dominanciájával.

Fontos viszont, hogy a szerző külön fejezetekben tárgyalja az újfajta gazdasági modelleket kínáló közösségi gazdaságot és a közösségi finanszírozást. A jövő kihívásai között foglalkozik a *big data* kiaknázásával összekapcsolódó megfigyelőtársadalommal, melynek orwelliánus disztópiáját nemcsak a Facebook adatkezelési botránya teszi aktuálissá, hanem – a könyv szerkesztésének lezárulta után – nyilvánossá vált kínai társadalmi kreditrendszer (*social credit system*) is, amely a térfigyelő kamerák panoptikus tekintetét az online adatforgalom megfigyelésével ötvözi.

ONLINE VILÁG OFFLINE MÉDIUMBAN?

Végezetül az egész kötet medialitását érinti, hogy nem retrográd döntés-e az internetes jelenségekről egy hagyományos analóg médiumban, papíralapú könyvben írni. Vajon nem lett volna testhezállobb a témához egy internetes publikáció, mely lehetővé teszi a folyamatos módosítást, a bővítést, a lezáratlanságot, a szerkezet nyitottságát és az egyes szakaszok ugrópontokkal való hipertextuális összekapcsolását? Sőt, mindezt fokozva, ennek az enciklopédikus vállalkozásnak a megalkotásakor akár egy Wikipédiára emlékeztető struktúra is szóba jöhetett volna, amely a kollektív alkotómunka révén persze elkerülhetetlenül felszámolta volna a munka egy személyes szerzőségét.

Nos, a szerző nem hagyja reflektálatlanul azt a látszólagos ellentmondást, hogy az internetről egy elavuló(nak minősített) hordozóeszköz keretei között beszél. Egyrészt pragmatikus okokkal magyarázza döntését. Nevezetesen azzal, hogy a tudományos elvárások ritkán tartanak lépést a gyorsan változó körülményekkel: „A jelenben az akadémiai hagyomány is megköveteli a nyomtatásban történő megjelenést.” (478. old.) A nyomtatott könyvnek, teszem hozzá, még mindig magasabb a presztízse az internetes publikációénál, ahogyan a tudományos értékelés sem fogadja el a szerkesztői művelet lezáratlanságát, és nem tud mit kezdeni a szerzőség fogalmának radikális kiiktatásával, s azzal végképp nem, ha a társszerzők azonosíthatatlanok. Ezek az érvek már önmagukban indokolják a könyvformátum választását, de Szüts két további indokot is említ. Az egyiket abból a kiadástörténeti tapasztalatból vezeti le, hogy a Penguin kiadó 2008-as formabontó vállalkozása, a hat szerző közreműködésével, hipermedialis és interaktív módon készült *We tell stories* projekt a kezdeti lelkesedés után leállt, elmaradt a folyamatos újírás, és a történetekben szereplő hivatkozások mára halott linkeké váltak. Ezt a megfontolást támogatja meg

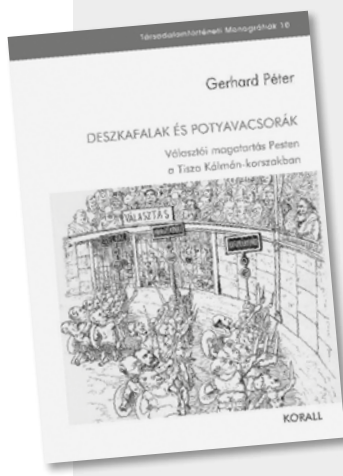
Társadalomtörténeti Monográfiák 10. kötet

Gerhard Péter
DESZKAFALAK ÉS POTYAVACSORÁK
Választói magatartás Pesten
a Tisza Kálmán-korszakban

Illik-e a magyar nép nyitott lelkialkatához más, mint a nyílt szavazás intézménye? – érveltek hajdanán a titkos választás ellenzői. A közvéleményt és a politikát mindig érdekelte, hogy milyen társadalmi csoportok milyen pártokra szavaznak. Kit milyen úton-módon lehet megnyerni, mozgósítani? Milyen egy politikai rendszer legitimitásának társadalmi megalapozottsága? A dualizmus kori választások kutatói hosszú időn keresztül mégsem hasznosították a nyílt választások során keletkezett név szerinti szavazási listákat. A választók ugyanis csoportosan, a kortes vezetésével vonultak fel a szavazóhelyiséghez, ahol egyenként regisztrálták, hogy a megjelent szerepel-e a választói névjegyzékben, és hogy kire voksolt. Ezek a szavazási listák nem mindenütt maradtak sajnos fenn, mégis, ahol elérhetők, egyéb források (mindenekelőtt a sajtó) segítségével páratlanul izgalmas forrást jelentenek egy-egy választás eredményének és az egész választói szisztéma működésének megértéséhez. A történész munkájának elégtétele, ha egy múltbeli politikai rendszer fogyatékoságából ma módszertani előnyt tud kovácsolni.

Gerhard Péter ennek a társadalomtörténeti alapozású politikai szociológiai megközelítésnek az egyik úttörő képviselője Magyarországon. 2015-ben megvédett disszertációja a most megjelenő monográfia ájának alapja, amelyben Pest három választókerületének (Belváros, Terézváros, Ferencváros Kőbányával együtt) három Tisza Kálmán-kori választását (1878–1884) elemzi mélyreható alaposággal és értő érzékenységgel.

Kövér György

A 372 oldalas kötet bolti ára
 3900 Ft, megrendelhető a
terjesztes@korall.org
 e-mail címen
 vagy www.korall.org honlapon.

Személyes átvétellel
 (Budapesten) a kiadó 25%
 árengedményt (2900 Ft)
 biztosít, postai kézbesítés esetén
 10% kedvezményt (3500 Ft) ad.

Várjuk megrendelését!

Korall
Társadalomtörténeti
Egyesület

Szűts korábbi érve, amely azt a kanonikus képet igyekszik cáfolni, hogy a világhálózathoz a teljességre törő bábeli könyvtár metaforája illenék, holott a 404-es hibából („Nem található”) kiindulva az időközönként megsemmisülő alexandriai könyvtár volna a megfelelőbb analógia. Ráadásul egy különálló, nagyon tanulságos fejezet a „Gutenberg-galaxis” (vagyis a nyomtatott könyv) és a világháló médiatörténeti összetetésével foglalkozik, azt állítva, hogy bár a mindennapossá váló internetes közzététel ugyanúgy átalakítja a tudás fogalmát, mint ahogyan a könyvnyomtatás is megbontotta a tudás egyházi monopóliumát, egyúttal a közönség fragmentálódásához, egy újfajta törzsi társadalomhoz is vezet.¹⁵

Ugyanakkor az *Online* – hogy a téma és a médium harmóniájára vonatkozó igénynek is eleget tegyen – nemcsak nyomtatott könyvként, hanem változatlan tartalommal elektronikus könyvként is hozzáférhető. Ehhez a szerző egy figyelemre méltó, csak a jövőből megválaszolható játékot társít: „vajon könyvünket megjelenése után nagyjából 30 évvel, tehát 2050 körül nyomtatott vagy elektronikus formában fogják többen elérni és olvasni [...]?” (478. old.) A kérdés persze a jelenben költői. Aligha kockázatos azonban a kijelentés, hogy Szűts Zoltán átfogó munkája egyértelműen pozitív fogadtatásra számíthat, és hamarosan a honi tudományos diskurzus egyik gyakran hivatkozott alapművévé válik, melyet kézi- és tankönyvként haszonnal forgathatnak a szakértők és a diákok éppúgy, mint a világháló egyes jelenségeire kíváncsi „felhasználók”. □

15 ■ Hasonló álláspontot képvisel a hálózati társadalom teoretikusa, Manuel Castells is: Manuel Castells: Az új média és a tömegközönség diverzifikálódása. Ford. Rohonyi András. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert – Terestyéni Tamás (szerk.): Média – nyilvánosság – közvélemény. Gondolat, Bp., 2007. 114–119. old.